

Т. С. Федоровааспірант кафедри теорії та історії держави і права
Міжнародного гуманітарного університету

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ЗМІНИ У СИСТЕМІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ЮСТИЦІЇ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ СУДОВОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

Проведено критичний наліз законодавчих новацій у сфері господарської юстиції в умовах реалізації судової реформи в Україні. Окреслено деякі спірні питання правового застосування норм оновленого Господарського процесуального кодексу України. Окремо приділено увагу структурній перебудові системи господарських судів.

Ключові слова: господарська юстиція, судова реформа, господарське судочинство.

Постановка проблеми. Стратегією стало-го розвитку «Україна – 2020» [1], яку було зроблено відповідно до Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, за вектором безпеки було визначено необхідність судової реформи задля практичної реалізації принципів верховенства права і забезпечення кожному права на справедливий судовий розгляд справ незалежним та неупередженим судом. Реформа повинна забезпечити функціонування судової влади, що відповідає суспільним очікуванням щодо незалежного та справедливого суду, а також європейській системі цінностей та стандартів захисту прав людини. Основними етапами судової реформи повинно стати оновлення законодавства, спрямоване на відновлення довіри до судової влади в Україні та системні зміни в законодавстві, які спрямовані на прийняття нової Конституції України та на основі відповідних конституційних змін – нових законів, що стосуються судоустрою та судочинства, інших суміжних правових інститутів.

Ухвалення Верховною Радою України 2 червня 2016 року змін до Конституції в частині правосуддя [2] надало нарешті реальний рис судовій реформі. 30 вересня 2016 року Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» №1401-VIII і Закон України «Про судоустрій і статус суддів» №1402-VIII вступили в силу.

За останні два роки введено адвокатську монополію у вищих судах, сформовано новий Верховний Суд, створено Вищу раду правосуддя та Громадську раду доброчесності, прийнято закон про Конституційний Суд України, розроблено нові процесуальні кодекси тощо

На сьогодні Указом Президента України №449/2017 «Про ліквідацію та утворення місцевих загальних судів» було розпочато другий етап реалізації судової реформи. Як підкреслив Президент України П. Порошенко: «Перший етап завершено, як я і обіцяв, формуванням нового Верховного Суду, який був створений за допомогою безпрецедентно прозорого конкурсу, завдяки великій роботі Вищої кваліфікаційної комісії суддів, Вищої ради правосуддя та за активної участі громадськості» [3]. Вже у поточному 2018 році українську судову систему очікують масштабні зміни, які віднайнуть свій вираз у ліквідації, створенні та реорганізації судів.

Ясна річ, що всі вищезначені зміни знайшли свій вираз і у сфері господарської юстиції, яка також переживає активну стадію трансформації та «ребрендингу» як у структурному виразі, так і у законодавчій складовій. Це спонукає до доктринального критичного дослідження тих реформ, що торкаються функціонування господарського судочинства, як процесуальної діяльності з відправлення правосуддя в господарських справах та господарських судів як органів правосуддя.

Стан дослідження. Проблемам вдосконалення господарського судочинства в цілому в нашій країні, а також модернізації окремих процесуальних інститутів господарського судочинства та форм захисту прав у сфері господарських правовідносин присвячено значну кількість досліджень вітчизняних фахівців, таких як Беяневич О. А., Біленчук П.Д., Головань І.В., Камлик М.І., Кондратьєв Я.Ю., Короед С. О., Куркін М.В., Подцерковний О. П., Притика Д.М., Тертишник В.М. та інших. Разом з тим, на сучас-

ному етапі судової реформи, в умовах запровадження великої кількості новацій в оновлений Господарський процесуальний кодекс України виникає нагальна проблема виділити позитивні сторони подібних змін та окреслити коло можливих труднощів у практичному їх застосуванні.

Це обумовлює мету запропонованої статті, яка полягає у всебічному аналізі тих змін, які відбуваються у сфері господарської юстиції на сучасному етапі судової реформи в Україні з огляду на їх наслідки для процесу реалізації запропонованих нормативно-правових новацій.

Виклад основного матеріалу. Реформування процесуального законодавства в межах чергового етапу судової реформи означилося розробкою, зокрема, оновленого Господарського процесуального кодексу України (ГПК) [4]. Серед головних принципів, які покладені ініціаторами законопроекту в основу є підвищення ефективності правосуддя та оптимізація повноважень судів, забезпечення реального дотримання принципів судочинства на всіх стадіях судового процесу.

Зокрема, в оновленій редакції кодексу:

- змінено підходи щодо визначення підвідомчості справ господарським судам.
- введено нові форми судового провадження (наказне та спрощене позовне провадження) та нові стадії розгляду справи (підготовче провадження, розгляд по суті, судові дебати, ухвалення та проголошення рішення)
- змінено строки розгляду справи.
- змінено роль судді у господарському процесі за принципом суддя– арбітр, а не слідчий.
- запроваджено нові підходи до засобів доказування (інститут свідків, висновки експерта у галузі права).
- введено нові правила забезпечення позову (передбачено зустрічне забезпечення). Змінено інститут забезпечення доказів.
- посилено відповідальність учасників процесу за зловживання процесуальними правами.
- введено нову процедуру врегулювання спору за участю судді.
- змінено строки для оскарження судового рішення. Змінено порядок подачі апеляційних та касаційних скарг.
- змінено межі перегляду справи в суді апеляційної інстанції.
- передбачено можливість учасників судового процесу укласти мирову угоду на будь-якій стадії судового процесу.

– процесуально окреслено роботу «електронного суду» тощо

Більшість новацій, запропонованих Господарським процесуальним кодексом України в редакції від 03.10.2017 року, є абсолютно новими для всіх країн пострадянського простору та мають на меті наближення української системи правосуддя до стандартів та рекомендацій Ради Європи [5].

Водночас запровадження нових форм не повинно нівелювати вже здобуті досягнення господарської юрисдикції, важливо не втратити надбаня на шляху удосконалення процесу.

Ще до прийняття проекту Закону № 6232 велика кількість науковців та юристів-практиків, представників суддівського корпусу звертали увагу на необхідність детального вивчення та обговорення проекту Господарського процесуального кодексу України з метою уникнення протиріч при їх застосуванні на практиці, оскільки деякі новели господарського процесу, запропоновані Проектом, потребували уточнень [6]. Означеній проблематиці було присвячено багато круглих столів, зокрема, «Новели проекту Господарського процесуального кодексу України: думка науковців та практиків», що відбувся 7 квітня 2016 року у Національному університеті «Одеська юридична академія» [7].

Як зазначає Н. Морщагіна, господарське судочинство в Україні до сьогодні характеризувалось наступними позитивними ознаками:

- швидкість розгляду судових справ, яка вирізняла господарську юрисдикцію та підтверджується відсутністю скарг до Європейського суду з прав людини стосовно порушення строків розгляду господарських справ;
- не зарегламентованість господарського процесу;
- документарність процесу, прийняття рішення по справі за наявними письмовими доказами.

Водночас, з набуттям чинності нової редакції ГПК України цілком обґрунтованими видаються побоювання правової спільноти щодо того, чи не привнесуть запроваджені новації надмірну зарегульованість процесуальної діяльності та обмеження самостійності суду, небезпеку неоднакового правозастосування та надмірну формалізацію. Як результат, це може створити умови, за яких існуватиме ризик використання приписів закону для зловживання процесуальними правами, затягування процесу та перекручення його завдань.

Велика кількість зауважень правової спільноти стосується введення до ГПК наказного та спрощеного проваджень. Обґрунтовано зазначається, що якщо справа проста, незначна, то суддя сам зацікавлений якнайшвидше прийняти рішення і видати наказ, а не витратити час на мотиви обґрунтування розгляду справи в одному із трьох проваджень. З цього приводу О. П. Подцерковний звертає увагу на дисбаланс між новелами, які в багатьох випадках ґрунтуються на певних ідеальних моделях та умовних стандартах судочинства без прорахунку всього розмаїття правових ситуацій. Адже, на думку науковця, зокрема, наказне провадження не характеризується високою ефективністю у цивільному процесі [7]. Крім того, обґрунтованим вважаємо зауваження А. Фоміна, що поняття «справи незначної складності» новою редакцією ГПК не визначено. Тому це питання буде вирішуватися або особисто суддею, що може стати причиною неоднакового правозастосування, або найближчим часом буде надано роз'яснення [5].

Разом з тим, слід вказати на корисну новизну, визначену ч. 2 ст. 5 ГПК на розвиток ст. 15 ЦК України про захист прав у відповідності лише до положень закону чи договору. У цій нормі суд отримує процесуальну можливість у випадку, якщо закон або договір не визначають ефективного способу захисту порушеного права чи інтересу особи, яка звернулася до суду, відповідно до викладеної у позові вимоги такої особи визначити у своєму рішенні такий спосіб захисту, який не суперечить закону. Така можливість для суду може бути корисною у спорах щодо виселення із приміщень із одночасним зобов'язанням передати ключі, документи, відновити попередній стан приміщення, виконати виселення у встановлений судом строк тощо. Або у спорах про усунення перешкод у користуванні майном, коли такі перешкоди носять якийсь специфічний характер.

Досить спірною для застосування є норма ч. 9, 10 ст. 12 оновленого ГПК, яка передбачає застосування звичаїв, які є вживаними у діловому обороті у випадках, коли спірні відносини, в тому числі за участю іноземної особи, не врегульовані законодавством. Якщо спірні відносини не врегульовані законом і відсутній звичай ділового обороту, який може бути до них застосований, суд застосовує закон, що регулює подібні відносини (аналогія закону), а за відсутності такого – виходить із загальних

засад і змісту законодавства (аналогія права). Означеними нормами звичаям ділового обороту надано перевагу над нормами закону за аналогією. Однак, виникає питання про те звідки брати інформацію про прийняті звичаї ділового обороту, адже без такої інформації суд не має можливості зробити переконливий висновок, що якогось звичая ділового обороту не існує і необхідно перейти до аналогії закону. При цьому Міжнародні торговельні звичаї, відомі у нас як правила Інкотермс широкого застосування не мають. У вітчизняному законодавстві не розроблено поняття торговельного звичая або звичая ділового обороту. Хоча, в правовій доктрині існують спроби визначення торговельного звича. Під торговими звичаями О. О. Мережко пропонує розуміти єдині (одноманітні), такі, що постійно дотримуються і широко відомі, правила поведінки у міжнародній торгівлі, за якими учасниками торгівлі визнається юридичний характер обов'язків [8, с. 32].

Слід зазначити, що в юридичній літературі трапляються висловлювання, що «увага до звичая в академічних колах є скоріше виявом «наукової інерції», даниною давній традиції, відповідно до якої звичай виступав як найважливіше та основоположне джерело романо-германської правової системи, аніж відображенням сучасного становища звичая у ієрархії джерел права» [8, с. 483-485].

Разом з тим, відповідно до ст. 1.8 Принципів міжнародних комерційних договорів «Звичай та практика» сторони пов'язані будь-яким звичаем, стосовно якого вони домовились, та практикою, яку вони встановили у своїх відносинах [10]. Пунктом 2 цієї статті передбачено критерії для встановлення звичая, який застосовується за відсутності спеціальної домовленості сторін. У цій ситуації необхідною умовою застосування звичая є те, що звичай повинен бути широко відомим та постійно дотримуваним у відповідній сфері [11, с. 22-23]. Усталена практика відносин між сторонами насамперед стосується лише конкретних суб'єктів договірних відносин, що склалися між ними у попередніх договірних відносинах. Безпосередньо в договорі така практика не фіксується, але припускається як така через відсутність заперечень з цього приводу. Водночас, у німецькій правовій доктрині зазначається, що якщо певне правило поведінки використовується у переважній більшості випадків, але не має ознак традиції, звичаем ділового обігу його не визнають.

Можна стверджувати, що за існуючих взаємовідносин у середовищі суб'єктів господарювання, правового негілізму та відсутності добросовісності існування означеної норми надасть можливість проявам зловживань.

Оновленим ГПК України розширено перелік доказів та встановлено новий порядок їх подання. Ст. 74 ч. 4 визначає, що суд не може збирати докази, що стосуються предмета спору, з власної ініціативи, крім витребування доказів судом у випадку, коли він має сумніви у добросовісному здійсненні учасниками справи їх процесуальних прав або виконанні обов'язків щодо доказів. Стаття 14 про диспозитивність господарського судочинства визначає, що суд розглядає справи не інакше як за зверненням особи, поданим відповідно до цього Кодексу, в межах заявлених нею вимог і на підставі доказів, поданих сторонами та іншими учасниками справи або витребуваних судом у передбачених цим Кодексом випадках. Збирання доказів у господарських справах не є обов'язком суду, крім випадків, встановлених цим законом. Отже, зважаючи на основні завдання щодо забезпечення принципу змагальності сторін, йдеться про те, що суд має виступати в ролі арбітра, а весь тягар доказування має лягати на сторони та їх представників.

Виходячи з того, що згідно ст. 278 нової редакції ГПК підставами для скасування судового рішення та ухвалення нового рішення або зміни рішення є неповне з'ясування обставин, що мають значення для справи, а порушення норм процесуального права може бути підставою для скасування або зміни рішення, якщо це порушення призвело до неправильного вирішення справи, то суду необхідно витребувати докази за власною ініціативою і прямо керуватися при цьому ст. 2 про те, що завданням господарського судочинства є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів. Суд та учасники судового процесу зобов'язані керуватися завданням господарського судочинства, яке ажає над будь-якими іншими міркуваннями в судовому процесі.

Слід відзначити, що у оновленому ГПК розширено перелік засобів доказування, а саме такими засобами будуть письмові докази, речові докази, електронні докази, висновки експертів та показання свідків.

Ураховуючи динамічний розвиток інформаційних технологій, позитивним є введення в процесуальне законодавство такого засобу доказування як електронні докази.

Електронні докази визначаються як інформація в електронній (цифровій) формі, яка містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема, електронні документи (текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео– та звукозаписи тощо), веб-сайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних й інші дані в електронній формі. Такі дані можуть зберігатись, зокрема, на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (зокрема, у мережі Інтернет).

Учасники справи мають право подавати електронні докази в паперових копіях, посвідчених в порядку, передбаченому законом.

При цьому, як визначається в самому проекті ГПК, паперова копія електронного доказу не вважається письмовим доказом і, відповідно, електронна копія письмового доказу не є електронним доказом.

Слід зацентувати увагу на ще одному нововведенні, яке стосується права сторін подати суду висновок експерта в галузі права, який надається лише у двох випадках: застосування аналогії закону, аналогії права та змісту норм іноземного права. Такий висновок має допоміжний (консультативний) характер і не є обов'язковим для суду. Він є лише джерелом відомостей, і суд у кожному разі повинен зробити самостійні висновки щодо відповідних питань.

Дискусійним також є запровадження в господарському процесі такого засобу доказування як показання свідків. Існують ризики, що це затьміватиме розгляд справ, а враховуючи, що значну кількість справ передано до господарської юрисдикції із цивільної (наприклад, корпоративні спори), де сторони мали змогу використовувати такий засіб доказування, напевне неправильним буде позбавляти їх такої можливості лише через те, що зараз ці справи розглядаються у господарських судах. Дійсно, такий засіб доказування у господарському процесі як показання свідків можливо і має право існувати, але швидше як виняток, аніж загальне правило.

Тому, в першу чергу, варто зауважити, що відповідно до оновленого ГПК на підставі показань свідків не можуть встановлюватися обставини (факти), які згідно із законодавством або звичаями ділового обороту відображаються (обліковуються) у відповідних документах.

Отже, враховуючи, що в господарських відносинах за вимогами чинного законодавства господарські операції повинні відобразитися документально, показання свідків не можуть підміняти відповідні документи. Своєю чергою суб'єкти господарювання повинні належним чином виконувати свій обов'язок щодо ведення бухгалтерського та фінансового обліку.

Слід вказати також на розширення в оновленому ГПУ переліку судів апеляційної інстанції внаслідок запровадження інстанційної юрисдикції, а також зміну порядку подання апеляційних скарг. За новою редакцією ГПК апеляційна скарга буде подаватись безпосередньо до апеляційної інстанції. При цьому питання про витребування матеріалів справи суд вирішуватиме при відкритті провадження. Слід погодитись із Н. Морщагіною, що механізм повторного апеляційного перегляду одного й того самого рішення суду викликає певну стурбованість щодо можливості зловживання процесуальними правами [12].

На сьогодні Указом № 453 «Про ліквідацію господарських судів та утворення окружних господарських судів» передбачена ліквідація 27 господарських судів і створення замість них 27 окружних господарських судів [13]. Крім того, указ глави держави № 454/2017 «Про ліквідацію апеляційних судів і утворення апеляційних господарських судів в апеляційних округах» ліквідує 8 апеляційних судів і утворює замість них 7 апеляційних судів в апеляційних округах [14].

Таким чином, відбувається складний і тривалий процес реорганізації господарських судів, що потребує часу і великої уваги до прозорих, злагоджених дій в означеному напрямку.

Висновки. Наведений критичний аналіз новацій оновленого ГПК України та шляхів реформування структури господарських судів доводить необхідність вдосконалення всієї системи вітчизняного господарського судочинства на засадах всебічного дослідження та врахування напрацювань у практичній царині.

Список використаної літератури:

1. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12.01.2015 № 5/2015 // Офіційний вісник України – 2015 р., № 4, стор. 8, стаття 67, код акта 75358/2015
2. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 02.06.2016 № 1401-VIII // Офіційний вісник України – 2016 р., № 51, стор. 8, стаття 1799, код акта 82295/2016

3. Ми маємо наблизити суди і правосуддя до людей – Президент про початок другого етапу судової реформи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/mi-mayemo-nabliziti-sudi-i-pravosuddya-dolyudej-prezident-p-45310>
4. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 03.10.2017 № 2147-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 48, ст.436
5. Фомін А. І. ТОП-10 змін до Господарського процесуального кодексу України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://barristers.org.ua/news/top-10-zmin-gospodarskogo-protseualnogo-kodeksu-ukrayiny/>
6. Председатель Ассоциации судей хозяйств Украины Н.Морщагина: «Проект ХПК Украины требует детального обсуждения» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://protokol.com.ua/ru/predsedeatel-assotsiatsii-sudey-hozsudov-ukraini-n-morshchagina-proekt-hpk-ukraini-trebuetsya-detalnogo-obsugdeniya/>
7. Булунова Г. Що привнесе в господарський процес новий ГПК: думки науковців та практиків [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zib.com.ua/ua/123269-scho-privnese-v-gospodarskiy-proces-noviy-gpk-dumki-naukovci.html>
8. Мережко А. А. Транснациональное торговое право (lex mercatoria) / А. А. Мережко. – К.: Таксон, 2002. – С. 32.
9. Марченко М. Н. Источники права: учеб. пособие / М. Н. Марченко. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005. – С. 483–485.
10. Гриняк А. Б. Звичай як джерело правового регулювання договірних відносин / А. Б. Гриняк, В. В. Проценко // Приватне право і підприємництво. - 2015. - Вип. 14. - С. 98-102. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppip_2015_14_26
11. Принципы международных коммерческих договоров / Пер. с англ. А. С. Комарова. – М.: Междунар. отношения, 2003. – С. 22–23.
12. Морщагина Н. В одно дело дважды не входят [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ru/print/129104-povtorniy-apellyacionniy-peresmotr-resheniya-privdet_k_zaty.html
13. Про ліквідацію місцевих господарських судів та утворення окружних господарських судів: Указ Президента України № 453/2017 Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/4532017-23370>

Федорова Т. С. Трансформационные изменения в системе хозяйственной юстиции на современном этапе судебной реформы в Украине

Проведен критический анализ законодательных новаций в сфере хозяйственной юстиции в условиях реализации судебной реформы в Украине. Определены некоторые спорные вопросы правового применения норм обновленного Хозяйственного процессуального кодекса Украины. Отдельно уделено внимание структурной перестройке системы хозяйственных судов.

Ключевые слова: хозяйственная юстиция, судебная реформа, хозяйственное судопроизводство.

Fedorova T. S. Transformational changes in the System of Economic Justice at the Modern Stage of Judicial Reform in Ukraine

A critical presentation of legislative innovations in the sphere of economic justice in the context of the implementation of judicial reform in Ukraine was carried out. Some controversial issues of the legal application of the norms of the updated Economic Procedural Code of Ukraine are defined. A special attention is paid to the structural reorganization of the system of economic courts.

Key words: economic justice, judicial reform, economic legal proceedings.